

ՈՍԿԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱԹԱՇՈՒՆՁԻՆ ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐԵԱԼ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

1937-ին երբ «Բազմավէպ»ի 10-12 թիւերուն մէջ կը հրատարակէի «Փայտափորագրչական Մանրանկարչութիւնը եւ Մանրանկարչներ Հայ Տպագրութեան Մէջ» պատկերազարդ ուսումնասիրութիւնս, որ 1938-ին իբր առանձին պրակ կ'արտատրուէր, կը խոստանայի որ «ուրիշ առթիւ Ոսկանի տպագրութիւնը (Աստուածաշունչի) նկատի պիտի ունենամ եւ այն ատեն աւելի ընդարձակօրէն պիտի խօսիմ» (էջ 8)։ 1940-ին հրատարակեցի անգլերէն ուսումնասիրութիւն մը «Armenian Woodcuts» Հայկական Փայտափորագրութիւններ, (The Print Collectors Quarterly, 1940, February), ուր արդարեւ քիչ ինչ աւելի ծանրացայ նիւթին վրայ՝ առանց սակայն հարկ եղած կերպով։ Արդ այս առթիւ «ՄիՈՆ»ի խմբագրութեան ցանկութեան ընդառաջելով, պիտի ջանամ պարզել կարգ մը հարցեր եւ շփոթութիւններ Ոսկանի Աստուածաշունչին փայտափորագրեալ պատկերներուն վերաբերմամբ։

Ոսկան Վարդապետ ծնած է Սպահան եւ որովհետեւ իր ծնողքը Երեւանցի էին, ինքն ալ կոչուեցաւ Երեւանցի։ Իր կենսագրութիւնը չէ որ հոս պիտի տամ, որ արդէն լաւ ծանօթ է հետաքրքիրներուն, միայն պիտի ընեմ որ Ոսկան Վարդապետ տպագրական գործի ցանկութեամբ հասաւ Ամստերդամ 1664-ին։

Ոսկանի Ամստերդամ հասնելէն առաջ 1657-ին կը հրատարակուէր «Biblia Sacra» (Աստուածաշունչ) T Antwerpen by Ian Van Moerentorf en nv Herdruckt by Pieter Iacopsz, 1657։ Այս հրատարակութիւնը ունէր մեծաթիւ փայտափորագրեալ պատկերներ, որոնք փայտափորագրուած էին երկրորդա-

կան նշանակութեամբ փայտափորագրել վարպետէ մը՝ Christoffel Van Sichem, Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ երէց կոչուած։ Ոսկան երբ Ամստերդամ կը հասնէր 1664-ին, Գրիստօֆէլ վան Սիխէմի «Biblia Sacra» արդէն եօթ տարէի լի վեր լոյս տեսած էր։ Ոսկան անտարակոյս շուտով տեսաւ թէ Աստուածաշունչը աւելի հանրամատչելի եւ զաստիարակիչ ընելու համար պատկերները մեծ կարեւորութիւն ունէին։ Օտար տպագրիչներ իրենց Աստուածաշունչերը առատօրէն կը զարդարէին պատկերներով։ Նոյնիսկ կային Աստուածաշունչեր՝ որոնք միայն պատկերներէ կը բաղկանային, որոնց տակ տող մը կամ երկու Աստուածաշունչէն բացառութիւններ կային միայն։ Օրինակ, իմ հաւաքածոյիս մէջ ունիմ հարիւրաւոր ներկայերէր պարունակող նման պատկերաւոր Աստուածաշունչ մը, պղնձի վրայ կատարուած պատկերափորագրութիւններով՝ քաջ ծանօթ արուեստագէտ Nicolaes Visscher-էն, տպագրուած Ամստերդամ 1659-ին։

Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ 1657-ի «Biblia Sacra»-ի պատկերները օրինակած է զանազան համաշխարհային մեծ համբաւ ունեցող վարպետներէ, անոնց փայտափորագրութիւններէն, եւ երբեմն իր փորագրութիւններուն առկ չէ մոռցած նշանակել նաեւ այդ մեծ վարպետներուն բաղկարար ստորագրութիւնները, նոյն ատեն գետեղելով իր փա-

հարիւր ստորագրութիւնն ալ սա ձեւով՝ Գրիստօֆէլ վան Սիխէմ օրինակի համար օգտագործած է Ալլպէրտ Ժիւրէրի Յովհաննու Յայտնութեան (Die Heimlich Offenbarung Johnis, Apocalipsis, 1498) միակ գերմաներէն զբքի ձեւ հրատարակութիւնը, որ նոյն ատեն առաջին տպագրութիւնն

Նկար թիւ 1. «Յովհաննու ճայտնութիւն».

Ապրիլի 3-ի 1876 թ.

է, կատարուած 1498-ին: Ան օգտագործած է տառնովեց նշանաւոր փայտափորագրեալ նկարները, միշտ իր օրինակութեանց մէջ ղեռնդեղով իր փակագիր ստորագրութեան հետ նաեւ Ալպրէիդ Տիւրէրի հանրածանօթ փակագիր ստորագրութիւնը՝

Ոսկանի Ամսդերտամի մէջ գործունէութեան եւ յարաբերութեան մանրամանութիւնները դժբախտաբար ծանօթ չեն մեզի:

Նկար Թիւ 2. «Աստուածաշունչ», 1666.

Քրիստոֆէլ վամ Սիլեմ:

Սակայն յանկարծ Ոսկանի Ամսդերտամ հրատարակած Շարահնոցին («Երաժշտական սրգեցեմունք») մէջ, որ տպագրեց 1664-ին, մենք կը գտնենք նոյն այն փայտափորագրեալ պատկերներէն՝ որոնք արդէն հրատարակուած էին 1657-ին «Biblia Sacra»-ի մէջ, որոնց բոլորն ալ, ինչպէս ըսինք, Քրիստոֆէլ վամ Սիլեմի փայտափորագրութիւններն էին: Ոսկան 1664-ի իր Շարահանին մէջ կը հրատարակէր այդ փայտափորագրութիւնները առանց որեւէ փոփոխու-

թեան, առանց ջնջելու Քրիստոֆէլ վամ Սիլեմի ստորագրութիւնը: Անոնք Շարահանի հրատարակութեան մէջ երեւելէ վերջ կը տպագրուէին նաեւ Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ, տպագրուած Ամսդերտամ (1666-1668): Սակայն ոչ միայն Ոսկանի Շարահանին մէջ հրատարակուածները, այլեւ 1657-ին տպագրուած «Biblia Sacra»-ի մէջի ԲՈՒՈՐ Քրիստոֆէլ վամ Սիլեմի փայտափորագրութիւնները տեղ կը գտնէին Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ: Անոնք Ոսկան հոն կը հրատարակէր առանց որեւէ փոփոխութեան: Օրինակ, Աւետարանիչներուն նկարներուն տակ իրենց լատիներէն անունները փորագրուած էին «Biblia Sacra»-ի 1657-ի հրատարակութեան մէջ եւ անոնք եղածին պէս լատիներէն տառերով փորագրուած անուններով տեղ կը գտնէին Ոսկանի հայերէն Աստուածաշունչին մէջ ալ: Կամ օրինակի համար 1657-ի «Biblia Sacra»-ի հրատարակութեան մէջ պատկերներէն շատեր ունին A. B. C. D. E., որոնցմով ընթերցողը կրնար ճանչնալ ու որոշել պատկերին մասնաւորութիւնները զրգին մէջ պատկերին յարակից բացատրութեանց միջոցաւ: Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ ատոնք եղածին պէս գործածուած են նոյն A. B. C. D.-ով, սակայն առանց բացատրութեանց կամ ծանօթութեանց՝ որով այդ լատիներէն զիրերը բոլորովին անպէտ են հայերէն հրատարակութեան մէջ:

Որոշ է որ 1664-ին Ոսկան Ամսդերտամի մէջ իր Շարահնոցին հրատարակութեանն առաջ կերպով մը ձեռք բերած է 1657-ին հրատարակուած «Biblia Sacra»-ի փայտափորագրեալ պատկերները, որոնք գործն էին Քրիստոֆէլ վամ Սիլեմի: Մեզի յայտնի չէ թէ ի՞նչ պայմաններու տակ Ոսկան գտաւ եւ գնեց այդ փայտափորագրութիւնները՝ գործածելու համար նախ իր տպագրած Շարահնոցին մէջ 1664-ին Ամսդերտամ, եւ յետոյ ալ իր Աստուածաշունչին մէջ, տպագրուած 1666-1668-ին, դարձեալ Ամսդերտամ:

Ուրեմն ճիշդ չէ երբ կ'ըսուի թէ Ոսկանի Աստուածաշունչը պատկերներով եւ զարդերով ճոխացած, որոնք ամէնքը կրնան պատիւ բերել Ոսկանի արուեստագիտական հանճարին» (Օրմանեան, «Ազգապատում», էջ 2240)։ Ոսկան որեւէ կերպով պատասխանատու չէ իր Աստուածաշունչին մէջ Հրատարակուած փայտափորագրութեանց զեղարուեստական արժէքին։ Աժան ար-

Նկար Թիւ 3. «Աստուածաշունչ», 1666-

Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ:

ւեստով, զեղարուեստական եւ փորագրական որեւէ հանճար ցոյց չտուող այդ փայտափորագրութիւնները Ոսկանի ձեռքը հասած ըլլալու են պատահաբար եւ պարզապէս նիւթապէս մատչելի եղած ըլլալուն համար։ Այդ պատկերներուն տէրը կամ տէրերը, որոնք հաւանաբար տպագրական դրոժի մէջ էին, առիթ մը տեսան Ոսկանի Աստուածաշունչը Հրատարակելու ցանկութեան մէջ եւ աժան կերպով Ոսկանի տրամադրեցին

պատկերներ՝ որոնք յաջող կամ անյաջող կերպով արդէն իրենց գործը տեսած էին «Biblia Sacra»ի մէջ Հրատարակուած ըլլալով։ Ոսկան որ երբեք պիտի չկարենար իր համեստ միջոցներով նոյնիսկ աւելի սովորական պատկերներ գտնել իր Աստուածաշունչին համար, առիթը չփախցուց եւ ձեռք բերաւ այս փայտափորագրեալ նկարները։ Բոլորովին կը սխալի փայտափորագրութեանց միջոցաւոր հեղինակութիւն Arthur M. Hind, երբ կը գրէ. «Նշանակելի է որ Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ արտադրեց մեծ մասը՝ Աստուածաշունչական պատկերատպերուն Հայկական գործերու համար, Ամստերդամ տպագրուած, 1664-ին Շարականի մէջ եւ 1666-ի Հայրէջն Աստուածաշունչին մէջ» («An Introduction to History of Woodcut», 1935, Houghton Mifflin Co., Boston & N. Y.)։ Իրականութիւնը այն է որ Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ զանոնք չպատրաստեց Ոսկանի Հրատարակութեանց (Շարական, Աստուածաշունչ) համար, այլ զանոնք փորագրեց 1657-ին տպուած «Biblia Sacra»ին համար։ Յետոյ էր որ Ոսկան պատահաբար ձեռք բերաւ այդ փայտափորագրեալ պատկերները եւ գործածեց զանոնք իր Հրատարակութեանց մէջ։ Arthur M. Hind-ի անձանօթ մնացած է որ Ոսկանի գործածած փայտափորագրեալ սոյն պատկերները արդէն գործածուած էին 1657-ին։

Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ երէց յանուանէ ծանօթ, երկրորդական, երրորդական փորագրիչ մըն է, որ կ'երեւայ թէ Ոսկանի անձանօթ էր անոր Ամստերդամ հասնելէն առաջ եւ շատ հաւանաբար անձանօթ ալ մնաց Շարակնոցին եւ Աստուածաշունչին Հրատարակութեանց ալ վերջ, քանի որ ոչ մէկ տեղ անոնց մասին Ոսկան որեւէ յիշատակութիւն կ'ընէ Շարակնոցին կամ Աստուածաշունչին մէջ։ Եւ սակայն ինչպէս որ պիտի տեսնենք, Քրիստոֆէլ վան Սիխեմ Ոսկանի տպագրութեանց շնորհիւ տեսակ մը բնատիպ եղաւ 18-րդ դարու Կ. Պոլսոյ Հայ տպագրութեան մէջ ծագող փայտափորագրիչ վարպետներու։

Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փայտափորագրական արհեստը զժախտաբար գեղարուեստական որեւէ նշանակութիւն չի ներկայացներ, երբ մանաւանդ մենք ուշադրութեամբ Պամեմատենք մեծ եւ համաբաւոր վարպետներու գործերուն հետ, որոնցմէ ինք օրինակած է։ Այդ համեմատութիւնը ցոյց պիտի տայ որ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմ որքան աննշան է եւ որքան զուրկ գեղարուեստական ըմբռնումէ։ Օրինակի

Նկար Թիւ 4- «Ժազովտուս», 1710.

Ամստրագիր։

համար, եւ հոս կը ներկայացնեմ Ալպրէիդ Տիւրէրի փայտափորագրութիւններէն մին՝ առնուած բնագրէն Յովհաննու Յայանութեան. ընթերցողը կրնայ նկատել այն մեծ կարողութիւնը որով ոչ միայն յղացուած, այլեւ փորագրուած է այդ պատկերը։ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմ երէց օրինակած է Ալպրէիդ Տիւրէրի այդ պատկերը եւ այդ օրինակութիւնն է որ է վերջոյ հրատարակւած է Ոսկանի Աստուածաշունչին մէջ (էջ 711), ուր կ'երևի մեծ հեղինակ-վարպետ

Ալպրէիդ Տիւրէրի փակագիր ստորագրութեան հետ նաեւ սովորական օրինակող Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փակագիր ստորագրութիւնը։ Վերջինս ոչ միայն համառօտած, աղճատած, խաթարած է մեծ վարպետին հեղինակութիւնը, այլ նաեւ բոլորովին զուրկ է փորագրական ճաշակէ, գծերու նրբութիւնէ, դժուարագործ փորագրութիւններէ։ Սիխէմ պարզապէս ամենահասարակ երեւութական նմանութիւն մը պահած է Տիւրէրի գործին։ Անյաղ ըլլալէ աւելի՝ ողորմելի օրինակութիւն մը, ուր ճաշակ, նիւթի ըմբռնում, դիմապծային ճշգրիտ արտայայտութիւն եւ այլն բոլորովին մէկդի թողուած են Քրիստոֆէլ վան Սիխէմէ։ 1657-ի «Biblia Sacra»ի փայտափորագրեալ պատկերներուն տէրերը եթէ ամենաշնչին զնէ մը աւելի բան առած են Ոսկան Վարդապետէն, անտարակոյս զայն չարաչար խաբած են։

Տարակուսելի է որ Ոսկան փայտափորագրական գեղարուեստի ճաշակ եւ ըմբռնում ունեցած ըլլար։ Հաւանաբար լոկ ցանկութիւն մը ունէր, որ էր՝ եթէ կարելի է՝ իր հրատարակութիւնները պատկերազարդել։ Ատիկա յաջողեցաւ իրեն։

Աստուածաշունչի բնական հայերէն գրչագիրներուն մանրանկարումը եւրոպական մանրանկարներու ազդեցութեամբ եւ ոճով արդէն սկսած էր Հայոց մէջ 17րդ դարու առաջին քառորդին։ Մեզի հասած են Աստուածաշունչներ եւ Աւետարաններ, որոնց մանրանկարներուն բնագրերը եղած են եւրոպական պատկերներ։ Եւրոպական արւեստի այս շարժումը տարածուեցաւ նախ Լեւաստան պատրաստուած հայերէն գրչագիրներու մէջ եւ անցաւ Կ. Պոլիս, Սպահան, Ղազար Բարեղդի գրիչ-մանրանկարիչ կարեւորագոյն ներկայացուցիչն էր այդ շարժումին։ Շարժումը նոյնիսկ տարածուեցաւ Հայ եկեղեցիներու ու որմանկարութեան մէջ, որուն զլիաւոր օրինակը կրնանք տեսնել Սպահանի Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ Վանքին եկեղեցւոյն որմանկարներէ։

Ոսկանի Աստուածաշունչը եւրոպական
բնատիպերէ օրինակելու ըմբռնումը տարա-
ծեց 18րդ դարու Հայ փայտափորագրչնե-
րուն մէջ, որոնց ամենակարկառուն ներկա-
յացուցիչը կրնանք սեպել Գրիգոր Մարգ-
լանցի փայտափորագրչի: 18րդ դարուն Կ.
Պոլիս տպագրուած Հայերէն գրքերուն
պատկերները զրիթէ բոլորն ալ ուղղակի
կամ անուղղակի օրինակութիւններ են Ոս-
կանի Աստուածաշունչին միջոցաւ ծանո-

նըկարչները չկրցան մարտել, իւրացնել,
հայացնել եւրոպական եկամուտ աղէցնու-
թիւնը: Նոյն ատեն իրենք չունեցան հարկ
եղած արհեստական կարողութիւնը եւրո-
պականին հետեւելու Համար ներկայանալի
կերպով, որով եղած արդիւնքը մնաց լոկ
փառ օրինակութիւն մը եւրոպականին՝ ա-
ռանց ունենալու բնատիպին ներութիւնը,
Համաչափութիւնը, ըմբռնումը եւ հեռա-
նկարի Հասկացողութիւնը: Հակառակ
Թափուած մեծ աշխատանքին՝ թէ՛ ման-
րանկարչութեան մէջ, թէ՛ որմանկարչու-
թեան մէջ եւ թէ՛ կտաւի վրայ գծուած խո-
շոր իւղաներկ նկարներու մէջ բնաւ կամ
չառ քիչ արուեստի կը հանդիպինք:

Կացութիւնը նոյնն է նաեւ փայտափո-
րագրչութեան մէջ 18րդ դարուն: Ոսկանի
Աստուածաշունչը բնատիպի Համար գործա-
ծելի պատկերներու աւագին հաւաքածոյ մը
կ'ըլլար Հայ փայտափորագրչներուն: Ոչ
միայն Ոսկանի Աստուածաշունչին փայտա-
փորագրութեանց ինչ ինչ կտորները նոյնու-
թեամբ կը գործածուէին Կ. Պոլիս 18րդ դա-
րուն տպագրուած դանդաւան գիրքերու մէջ,
կամ կը հրատարակուէին լոկ Քրիստոֆէլ
Վան Սիխէմի փակադիր ստորագրութեան
քննադատով, այլ նաեւ Կ. Պոլիս գործող Հայ
փայտափորագրչներ, Գրիգոր Մարգլան-
ցիի պէս (ԳՐ ստորագրութեամբ) եւ ուրիշ-
ներ ալ անանուն, կ'օրինակէին Սիխէմի բը-
նատիպերը: Այս օրինակութիւնները այն-
քան փառ էին, որքան որ փառ էին Քրիստո-
ֆէլ Վան Սիխէմի օրինակութիւնները
Ալպրէիզ Տիւրէրի բնատիպերու վրայէն
կատարուած: Ասիկա ընթերցողներուն ա-
պացուցանելու Համար մենք հոս կը հրատա-
րակենք Ոսկանի Աստուածաշունչէն Քրիս-
տոֆէլ Վան Սիխէմ երէցի մէկ փայտափո-
րագրութիւնը՝ մոզքերու այցելութիւնը ներ-
կայացնող, յետոյ կու տանք Պոլիս 1710-ին
Սարգիս դպրի տպարանէն հրատարակուած
Ժողովածուին (էջ 145) տպուած փայտա-
փորագրութիւնը, անստորագրելի, որ ուղ-
ղակի օրինակութիւն մ'ըն է Ոսկանի Աստ-

Նկար Թիւ 5. «Աստուածաշունչ», 1729.

Գրիգոր Մարգլանցի:

Թացուած Քրիստոֆէլ Վան Սիխէմ երէցի
փայտափորագրութիւններուն:

Անմիջապէս ըսեմ որ թէ՛ զբնագրական
Հայ մանրանկարչութեան մէջ եւ թէ՛ որ-
մանկարչութեան մէջ եւրոպական պատկեր-
ներու օրինակութիւնը մնաց լոկ օրինակու-
թիւն, Հայ արուեստագէտները եւ որմա-

ածաշուշնչին էջ 433ի հրատարակումին: Եւ վերջապէս կու տանք Գրիգոր Մարգարեանցիի նոյն նկարին փայտափորագրեալ օրինակութիւնը, որ հրատարակուած է 1729-ին Կ. Պոլիս, տպուած Աստուածատուրի տպարանէն, Աւետարանի էջ 239-ին վրայ: Արապ ակնարկ մը խկոյն նկատելի կ'ընէ Քրիստոֆէլ վան Սիխէմի փայտափորագրութեան անհամեմատ աւելի նուրբ աշխատանքը Հայ փորագրիչներուն օրինակութենէն:

Ոսկանի Աստուածաշուշնչին պատկերագրող հրատարակութիւնը անշուշտ իր ազդեցութիւնը ունեցաւ իատկերագրող գիւղերու հրատարակութեան վրայ Հայոց մէջ: Օրինակ, Մխիթար Արքահայր 1733-ին Վեֆտիկ, Անտօնի Պօռթօլի տպարանէն կը հրատարակէր իր կոթողային Աստուածաշուշնչի րազմաթիւ եւ գեղեցիկ պատկերներով, որոնք մասնաւորաբար պատրաստուած կ'երեւին իր հրատարակութեան համար: Այս պատկերները փորագրուած էին պղնձի վրայ, հաւանաբար ոչ-Հայ փորագրիչէ:

Կ. Պոլիս զործող բոլոր Հայ փորագրիչները ստրկօրէն կ'ապուած չմնացին Ոսկա-

նի Աստուածաշուշնչին փայտափորագրական պատկերներուն խաթարիչ ազդեցութեան: Եղան որ կրցան հետաքրքրական եւ շահեկան արուեստի զործեր տալ: Օրինակ, Կ. Պոլիս 1752-ին հրատարակուած «Տաղարան Վայելուչ»ը ունի պատկերներ՝ որոնք շարադրուած են Հայունակ ոճով: Փորագրիչը կը մնայ անծանօթ, սակայն իր փորագրած պատկերները մենք կը դասենք Հայ տպագրութեան փայտափորագրական արուեստին լաւագոյններու շարքին, որովհետեւ անոնք կը հետեւին Հայ մանրանկարչութեան ազգային աւանդութիւններուն:

Աւարտելէ առաջ ճշդեմ որ Ոսկանի Աստուածաշուշնչին հրատարակութիւնը իրապէս կարեւոր եւ դնահատեւի կը գտնեմ: Նման խոշոր աշխատանք մը այդ ժամանակ հերոսական բան մըն էր եւ միայն Ոսկանի պէս անձնուրաց նուիրեալ մը կրնար յանդգնել ձեռք զարնելու: Անոր Աստուածաշուշնչին մէջ գործածուած փայտափորագրութեանց մասին մեր այս տեսութիւնը ոչինչով կը մնասէ Ոսկանի տպագրական մեծ աշխատանքին:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ